

БАНКІВСЬКІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ*

Сергій Куровський,

здобувач Київського міжнародного університету

У статті аналізуються особливості банківських правовідносин як об'єкту фінансово-правового регулювання. Визначаються особливості банківських правовідносин, їх характерні риси. Із цією метою аналізуються особливості предметного регулювання банківського права та банківського законодавства. Аналізується вплив фінансового права на розвиток банківської системи. Визначаються особливості участі Національного банку України у банківських відносинах. Наводиться приклад із судової практики розгляду спору в системі господарського судочинства, що демонструє особливості банківських відносин.

Ключові слова: банківські правовідносини, банківське законодавство, фінансово-правове регулювання.

Суттєвих змін процес правової охорони банківських відносин зазнав у зв'язку із світовою фінансовою кризою та заходами нормативного та правозастосовного характеру, що були запроваджені у зв'язку із цим органами публічної влади, у тому числі — судовими органами в процесі здійснення правової охорони банківських відносин (у їх фінансово-правовому аспекті).

Проблеми банківського сектору не лише гальмують розвиток підприємництва, сприяють занепаду виробництва, а й призводять до економічного спаду у всіх сферах економіки, про що наголошують у численних розробках [1]. Відтак, корисним є вивчення досвіду держав з розвинутою ринковою економікою, займатись стимулюванням національного виробника та розробляти власні державні програми у сфері покращення банківських відносин, які б сприяли підвищенню стабільності та зростання економіки України.

Крім того, довготривала криза публічних фінансів продовжує спричиня-

ти негативний вплив на формування банківської системи, гальмує формування суто ринкового механізму банківського регулювання, становлення цивілізованих взаємовідносин між усіма учасниками банківських відносин, у першу чергу — комерційними банками, комерційними банками та Національним банком України (далі — НБУ). Останній рік спостерігається суттєве посилення залежності банківської системи від діяльності урядових структур, а отже від короткострокових, часто суб'єктивних чинників, що послаблює системні засади в банківській діяльності, впливає, у кінцевому рахунку, на стабільність банківської системи та стабільність національної валюти у цілому.

Зокрема, ще на початку 2012 року Світовий банк рекомендував протестувати українські фінансові установи, але НБУ вирішив, що банківська система працює стабільно і не потребує аудиту. Водночас стрес-тестування стало актуальним у світлі відновлення

* Стаття друкується в авторській редакції

процесу інтеграції України до Євро-союзу. Воно є одним з умов вступу в ЄС і отримання фінансової допомоги від МВФ. Крім того, внутрішнє загострення ситуації в країні і дестабілізація фінансового ринку, а також визнання неплатоспроможними відразу чотирьох банків за короткий термін, дають ще один привід для перевірки роботи всієї системи. Так, станом на 1 грудня 2014 року в Україні налічується 165 банків, що мають банківські ліцензії. З них 51 банк з іноземним капіталом, у тому числі 19 банків — зі 100% іноземним капіталом. При цьому частка іноземного капіталу у статному капіталі банків складає 32,2 %. Слід зауважити, що станом на 1 січня 2014 року такі показники склали відповідно: 180 банків, з них 49 з іноземним капіталом, 19 банків — зі 100% іноземним капіталом (34,0% частка іноземного капіталу). Що стосується оцінки результатів діяльності банківської системи у цілому, то протягом 2014 року рентабельність активів впала на 1,88 %, рентабельність капіталу впала на 13,90 %. [2]. Зазначені показники слугують підтвердженням впливу фінансової та політичної кризи на національну банківську систему.

У цих умовах зростає науковий і практичний інтерес до пізнання ролі фінансово-правової охорони банківських відносин, а також до ролі держави та окремих її органів, у т.ч. судових (у першу чергу господарських судів) до забезпечення належного рівня правової охорони суспільних відносин, що виникають у сфері банківських відносин.

При цьому слід підкреслити, що зростаюча роль державного впливу на сферу публічних фінансів проявляється в умовах фінансових криз, причому це стосується усіх сфер публічної фінансової діяльності, однак найбільше значення має для регулювання фінансових ринків. Прикладом може бути контрольно-регулююча діяльність Національного банку України у банківсь-

кому секторі протягом 2008 — 2014 років. Міра впливу державного регулятора на відповідний ринок фінансових послуг може в окремі моменти або утримати, або підірвати такий ринок, що незмінно позначатиметься на фінансовій системі держави та її економіці в цілому. Оскільки фінанси носять глобалізаційний характер, такий регулюючий вплив здебільшого не обмежується кордонами окремої держави (в аспекті не нормативно-правового регулювання, що має виключно національний характер регулювання, а в можливих наслідках застосування економічних, валютних та інших нормативів, обмежень тощо).

Роль правової науки у процесі забезпечення змін суспільних відносин є надзвичайно важливою. Адже від того, наскільки якісними будуть правові механізми, що регулюють відповідні галузі суспільних відносин, залежатиме якість суспільного життя. А якість самих правових механізмів суттєвою мірою залежить від наукового апарату, за допомогою якого та на підставі якого розробляється відповідний правовий інструментарій.

Все це говорить про актуальність подальших досліджень суспільних відносин в їх галузевому правовому вимірі, у тому числі банківських правовідносин як об'єкту фінансово-правового регулювання. Адже саме фінансовій науці належить чи не одне з визначальних місць у забезпеченні трансформації національної фінансової, а відтак — і економічної систем сучасним правовим науковим апаратом.

Об'єктом дослідження виступають банківські відносин (в розумінні їх як суспільних відносин, наділених певними рисами та властивостями), що у сукупності виступають об'єктом фінансово-правового регулювання.

Слід зауважити, що питанням банківських відносин, правової відповідальності за порушення банківського законодавства, правового статусу суб'єктів банківських правовідносин,

у т.ч. органів державної влади, присвячено чимало теоретичних робіт вітчизняних та іноземних юристів, представників школи фінансового права. Зокрема, доцільно назвати Воронову Л.К., Ващенко Ю.Л., Гетманцева Д.О., Губерську Н.Л., Дмитренко Е.С., Іванського А.Й., Карманова Є.В., Кротюка В.Л., Латковську Т.О., Нечай А.А., Орлюк О.П., Очкуренка С.В., Савченко Л.А., Селезньову О.М., Селіванова А.О., Царьову Л.К. та багатьох інших. Але триваючі зміни у сфері банківської діяльності вимагають постійної уваги до правової природи банківських відносин. І фінансово-правовій науці у цьому напрямі

Недаремно відзначають, що наука фінансового права повинна займатися формулюванням понятійного фінансово-правового апарату, наукових категорій, які використовуються у фінансовому законодавстві. Академік Воронова Л.К. зауважує, що «це необхідно для науки фінансового права, оскільки фінансових законів приймається чимало, і одне й те ж поняття буває і в одному законі тлумачиться по-різному» [3, с. 5].

Свого часу Карманов Є.В. зазначав, що умовах формування в Україні ринкових відносин банківське право формується як галузь права на межі фінансового та цивільного права. Банківське право — це галузь права, яка являє собою систему правових норм, що регулюють суспільні відносини в процесі організації та функціонування банківської системи України з метою задоволення потреб громадян та держави [4, с. 28]. Зрозуміло, що відносини, що виникають у сфері банківської діяльності, підпадають під різне галузеве регулювання. Адже тут можуть використовуватися норми, що закріплені фінансовим, адміністративним, цивільним, господарським, кримінальним законодавством тощо.

Недаремно багато хто з авторів називає банківське право комплексною галуззю. Зокрема, одним із перших у

вітчизняній юридичній літературі, хто назвав банківське право комплексною галуззю та визначив її особливості, став професор Селіванов А.О. [5]. Важливою особливістю регулювання відносин між банками і клієнтами є те, що на банки покладаються певні публічні функції у відносинах із клієнтами (функції агентів валютного контролю, контролю за проведенням касових операцій, контролю за цільовим використанням наданих кредитів тощо). Це створює певну нерівність у відносинах банків і клієнтів. Зазначене й породжує підстави стверджувати, що на банківські відносини здійснюється фінансово-правовий вплив.

Хоча далеко не усі вчені одностайні у розуміння ролі фінансового права на банківську діяльність. Наприклад, Карасьова М.В. вважає, що управління з боку центробанку за діяльністю комерційних банків та грошові відносини, що виникають на цій підставі, не можна розглядати як фінансову діяльність держави [6, с. 28]. Пояснюється те, що відносини всередині банківської системи не є фінансовими тим, що фінансова система відокремлена від банківської. Зокрема, сучасна економічна наука стоїть на позиції, що фінансова і банківська системи відносно автономні одна від одної, банківське кредитування не включається до фінансової системи (хоча при всьому тому існує цілий ряд управлінських відносин негрошового характеру між центробанком та комерційними банками). У зв'язку із цим управлінська діяльність центробанку по залученню грошових коштів від комерційних банків не спрямована безпосередньо на покриття державних витрат в ході реалізації соціально-економічних, оборонних та інших програм. Фактично, фінансова діяльність держави складає частину компетенції центрального банку.

Зрозуміло, що такі підходи викликали незгоду. Відзначають, що відповідно до Закону «Про Національний

банк України» [7] та поточних законів про Державний бюджет, перевищення доходів над видатками НБУ повинно бути перераховано до Державного бюджету. Відповідно, НБУ приймає участь у такому напрямку фінансової діяльності держави як мобілізація ресурсів, у тому числі при проведенні своєї господарської діяльності, залучаючи фінансові ресурси банківського сектору. Таким чином, на погляд професора Орлюк О.П., не доцільно обмежувати участь центробанку у фінансовій діяльності держави виключно обслуговуванням рахунків бюджетної системи, що передбачено Бюджетним кодексом України [8, с. 622]. Із даним підходом цілком можна погодитися, тим більше, що він підтримується багатьма представниками фінансово-правової науки.

На користь зазначеного слугують, певною мірою, й викладки економічної науки. Наприклад, Тарасов О. В. серед характерних рис банківської системи України називає її дворівневу побудову, поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного окремого банку і банківської діяльності в цілому, централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів, наявність загальносистемної інфраструктури і гнучке поєднання високого рівня централізації управління банківською системою зі збереженням певної економічної самостійності і відповідальності кожного окремого банку [9, с. 82]. Аби підвищити ефективність української економіки, банкам треба відігравати роль посередника між надходженням вітчизняних заощаджень та раціональним розміщенням капіталів в економіці.

У теорії банківського права в розумінні його як фінансово-правового інституту, відзначається, що підставами для виникнення банківських правовідносин можуть виступати норми законів та нормативно-правових актів НБУ України; адміністративні акти (при здійсненні реєстрації, видачі лі-

цензії тощо); договори або односторонні угоди. Деякі автори відносять до підстав виникнення таких відносин і заподіяння шкоди, хоча це положення є спірним. Разом із тим характерною рисою банківських відносин є наявність банківської установи в якості обов'язкового хоча б одного із суб'єктів таких відносин. За відсутності банку (не залежно від форми його власності, організаційно-правової форми тощо) у складі банківського правовідношення останнє втрачає сенс так називатися.

Залежно від суб'єктного складу виокремлюють кілька видів банківських правовідносин: між банками і клієнтами; між центральним банком і банками; між окремими банками щодо здійснення банківських операцій; між банками щодо створення банківських об'єднань; між центральним банком і органами державної влади у сфері підзвітності; між центральним банком і урядом держави щодо проведення спільної економічної політики; між центральними банками держав.

У свою чергу залежно від змісту правовідносини можна поділяти на:

- 1) майнові, пов'язані з фінансовими інструментами як видом майна;
- 2) немайнові, пов'язані із забезпеченням дотримання режиму банківської таємниці, захистом ділової репутації банків, використанням найменувань тощо;
- 3) організаційні, пов'язані як з побудовою внутрішньої структури банків, так і з організацією всієї банківської системи загалом;
- 4) регулюючі, пов'язані зі здійсненням центральним банком функцій банківського регулювання та нагляду [10, с. 37].

Зазначені підходи дають підстав визначати банківські правовідносини як врегульовані нормами права суспільні відносини, які складаються у процесі діяльності банків, організації банківської системи, проведення банківського нагляду і які пов'язані з ви-

пуском й обігом фінансових інструментів та банківської інформації.

Відзначимо, що у фаховій літературі з фінансового права наводиться значна кількість визначень банківських відносин, але усі вони об'єднані наявністю спільних підходів щодо розуміння об'єктного та суб'єктного складу таких відносин. Зазначена особливість суб'єктного складу банківських відносин відіграє істотну роль і у процесі здійснення судового захисту учасників банківських відносин, у тому числі — у процесі господарського судочинства.

Наприклад, постановою Вищого господарського суду України від 29 березня 2010 р. № 40/226 було задоволено касаційну скаргу Національного олімпійського комітету України до ВАТ Банк «Олімпійська Україна», де третьою особою виступав НБУ [11]. У матеріалах справи зазначалося, що при передачі справ від ліквідаційної комісії, банком були отримані, як діючі рахунки Національного Олімпійського Комітету із нульовим залишком на його рахунках. На виконання вимог постанови Правління Національного банку України №184 від «6» травня 2000 року ліквідаційною комісією забезпечено опублікування 12 травня 2000 року у виданні «Голос України» інформації про ліквідацію АБ «Олімпійська Україна».

Згідно із «Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства» постановою Правління НБУ від 4 лютого 1998 р. № 38, що діяло під час прийняття рішення Національним банком України рішення про ліквідацію Відповідача, кредитори, що мали вимоги до банку, який ліквідується, повинні були заявити такі вимоги протягом одного місяця від дня першої публікації в офіційному друкованому органі оголошення про ліквідацію банку. Вимоги кредиторів та вкладників банку, заявлені

після закінчення вказаного строку, ліквідаційна комісія мала право не приймати.

Відповідно до вимог нормативно-правових актів, які регламентували порядок проведення процедури ліквідації банків, як в час прийняття рішення про ліквідацію АБ «Олімпійська Україна» так і протягом проведення такої процедури, зокрема, згідно із п.п. 5.15, 5.16 «Положення про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства», затвердженого постановою № 38, та п.п. 11.20., 11.21 «Положення про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства», затвердженого постановою Правління НБУ від 26 травня 2000 р. № 215, ліквідатор (ліквідаційна комісія) був зобов'язаний протягом трьох місяців із дня зазначеного в повідомленні про ліквідацію, крім іншого, визначити перелік кредиторів банку, скласти проміжний баланс.

Проміжний ліквідаційний баланс, при цьому, повинен бути зменшений на суму незаявлених та невизнаних вимог кредиторів, тобто саме чітко встановлений законодавством строк ліквідатор (ліквідаційна комісія) повинен визначити перелік осіб та обсяг прав таких осіб щодо задоволення їх вимог, зазначений строк є присічним. Таким чином, ліквідатор (ліквідаційна комісія) в строк до 12 вересня 2000 року був зобов'язаний визначити коло осіб, що мали право на задоволення вимог до банку, такі особи, згідно діючого саме в цей період часу, мали право на задоволення їх вимог до банку, їх перелік не міг бути змінений, а права усічені.

Згідно із нормативно-правовими актами НБУ, що регламентували порядок ліквідації банків, а саме п. 5.20. «Положення про застосування Націо-

нальним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства», затвердженого постановою № 38, та п. 11.26. «Положення про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства», затвердженого постановою № 215, вимоги кредиторів, що надійшли пізніше встановленого часу, можуть бути задоволені, якщо залишилися кошти чи майно банку після задоволення вимог кредиторів, вимоги яких надійшли протягом встановленого часу.

Законом України «Про банки та банківську діяльність», який набрав чинності 17 січня 2001 року після опублікування в Урядовому кур'єрі (2001, 01, №8) було на законному рівні унормовано процедуру ліквідації банків, згідно із положенням статті 96 названого Закону вимоги кредиторів, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними, проте, відповідно до розділу VII, вказаного Закону, його нормам не надано ретроактивної форми. Так, згідно із прикінцевими положеннями Закону України «Про банки та банківську діяльність» процедура ліквідації банку, розпочата до дня набрання чинності цим Законом, завершується згідно з порядком, встановленим цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, прийнятими відповідно до цього Закону.

При цьому, судом першої інстанції враховано положення статті 98 Закону України «Про банки та банківську діяльність», відповідно до якої ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора, та положення ст. 609 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кре-

дитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

АБ «Олімпійська Україна» ліквідований не був, відповідач у справі, як повний правонаступник АБ «Олімпійська Україна» продовжує свою діяльність. Відтак, вимоги Національного олімпійського комітету України, як особи чий права на задоволення власних документально підтверджених вимог до відповідача реально існували до набрання чинності Закону України «Про банки та банківську діяльність», належать до вимог, які відповідно до названих вище нормативно-правових актів, а саме п. 5.20. постанови № 38 та п. 11.26 постанови № 215, підлягають задоволенню за умови наявності залишку коштів чи майна банку після задоволення вимог кредиторів, вимоги яких надійшли протягом встановленого часу. При цьому, судом також встановлено те, що дії відповідача по закриттю рахунків позивача, які здійснені відповідачем із посиланням на п.20.1 абз.6 Постанови Правління НБУ № 492 від 12 листопада 2003 р., згідно із яким банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років підряд і на цьому рахунку немає залишку коштів, є незаконними, оскільки відсутність операцій за рахунками позивача з «6» травня 2000 року до «8» листопада 2002 року була обумовлена здійсненням ліквідаційного процесу, а в строк до 27 листопада 2003 року — відсутністю відповідної ліцензії та дозволу на право здійснення відповідних банківських операцій.

За таких обставин та враховуючи, що згідно ст. 41 Конституції України, норми якої є нормами прямої дії ніхто

не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним, місцевий господарський суд задовольнив позовні вимоги Національного олімпійського комітету України. Зазначене рішення було підтримано й колегією суддів ВГСУ.

Аналізуючи вищезазначене рішення, слід зауважити, що предмет спору свідчить про перетинання фінансово-правових та цивільно-правових елементів регулювання конкретних банківських відносин. Відповідно, підхід до розв'язання проблем, що виникають у процесі банківської діяльності, має врахувати, яку галузеву належність мають норми, що застосовуються до певних відносин. І вже від цього відходити про розв'язанні спорів.

Якщо мова йде про банківські відносини, що підпадають під фінансово-правове регулювання, то у даному разі характерними рисами виступатимуть нерівність суб'єктного складу банківських відносин, імперативний характер правових приписів, можливість застосування санкцій до порушників бан-

ківського законодавства з боку уповноваженого державного органу, яким у даному разі виступає Національний банк України. У випадку, якщо мова йде про розгляд питань власності, у такому разі це питання підпадатиме під цивільно-правовий вплив.

У цілому ж банківське право становить сукупність норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у зв'язку з функціонуванням банківської системи України, проведенням банківського регулювання й нагляду та здійсненням банківської діяльності. Зрештою правове регулювання банківських відносин спрямоване на підтримку стабільності національної валюти, забезпечення належних умов для розвитку ринкової економіки та насичення її «здоровими» фінансами. ♦

Список використаних джерел

1. Кучер Р. В. Вплив банківської системи на економіку України / Р. В. Кучер // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/897>
2. Статистичний бюлетень Національного банку України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
3. Воронова Л. К. Наука фінансового права та її сучасні завдання / Л. К. Воронова // *Фінансове право*. — 2007. — № 1. — С. 4 — 12.
4. Карманов Є.В. Банківське право України: Навчальний посібник / Є.В. Карманов. — Х. : Консул, 2000. — 317 с.
5. Банківське право України / За заг. ред. А.О. Селіванова. — К. : Ін Юре, 2000. — 384 с.
6. Карасева М.В. Финансовое правоотношение / М.В. Карасева. — М. : НОРМА, 2001. — 256 с.
7. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. — 1999. — № 29. — Ст. 238. (зі змінами).
8. *Правова доктрина України : у 5-ти т.* — Т. 2 : *Публічно-правова доктрина України* / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. — Х. : Право, 2013. — 864 с.
9. Тарасов О. В. Стан і тенденції розвитку банківської системи України / О.В. Тарасова // *Економіка харчової промисловості*. — 2014. — № 3 (23). — С. 79–86.

10. Банківське право. Навчальний посібник / О. П. Орлюк. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 368 с.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 29 березня 2010 р. № 40/226 — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8817360>

Надійшла до редакції 24.11.2014 року

Куровский С. Банковские отношения как объект финансово-правового регулирования. В статье анализируются особенности банковских правоотношений как объекта финансово-правового регулирования. Определяются особенности банковских правоотношений, их характерные черты. С этой целью анализируются особенности предметного регулирования банковского права и банковского законодательства. Анализируется влияние финансового права на развитие банковской системы. Определяются особенности участия Национального банка Украины в банковских отношениях. Приводится пример из судебной практики рассмотрения спора в системе хозяйственного судопроизводства, демонстрирующий особенности банковских отношений.

Ключевые слова: банковские правоотношения, банковское законодательство, финансово-правовое регулирование.

Kurowski S. Banking relationships as an object of financial regulation. The paper analyzes the features of banking relationships as an object of financial regulation. It is emphasized that significant changes in the legal process of banking relationships suffered because of the global financial crisis and regulatory measures and enforcement of character that was introduced in connection with the public authorities. Identify features of banking relationships, their characteristics. To this end, analyzes the features of substantive regulation of banking law and banking law. Relations arising in banking, subject to different policies. Influence finances the development of the banking system. Identify features the participation of the National Bank of Ukraine in banking relationships. Proved that measure the impact of governmental regulator for the relevant financial services market may at certain moments or keep or undermine this market. This invariably affects the financial system of the country and its economy. Note that in professional literature on finance provides a significant number of definitions banking relationship, but they are all united by shared common approaches to the understanding of the object and the subject composition of such a relationship. This feature subject composition banking relationship plays a significant role in the judicial protection of participants banking relationship, including - in the process of economic justice. An example of judicial practice of arbitration in the system of economic justice, showing features of banking relationships.

Keywords: bank relations, banking law, financial regulation.